

стантан феномен њене историје и појаве дугог трајања у историји. Тиме се отвара до сада нестворено питање: да ли је Црна Гора за разлику од других балканских држава у периоду дугог трајања баштинила византијско теократско наслеђе све до књаза Данила Петровића, који је раздвојио световну и духовну власт у Црној Гори.

У једном делу књиге аутор износи своје сећање на период 70-их година 20. века, када је био члан Вјерске комисије Владе Црне Горе у бившој Југославији. У том периоду новије историје упознавао се са историјом Цркве и државе, и њиховим међусобним односом, па је Лакићево сећање добра замена за архивске изворе, који нажалост нису још ни сређени а камоли доступни за научно коришћење. Тако је ова књига и прворазредни извор архивске провенијенције. Посебно скрећемо пажњу на текст о данашњим односима државе и Српске православне цркве у Црној Гори „Атак на имовину Српске Православне Цркве“ (355–361), као и на шести део књиге под насловом „Уместо закључка – Власт неће кога народ хоће“ (365–370).

Смиљана ЂУРОВИЋ

The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory, eds Katrin Boeckh, Sabine Rutar.
London: Palgrave Macmillan, 2017, 350.

Уреднице ове књиге у свом уводу на чак три места тврде да су балкански ратови за балканске државе били значајнији и од Првог светског рата. Иако сматрамо да је та тврдња претерана, значај ових ратова, како за обликовање Балкана у XX веку тако и у покретању неких нових појава и процеса, јесте несумњив. Зборник поред нама – који због своје структурираности тежи монографији – мање се бави самим ратовима а много више њиховом перцепцијом – код савременика, као и код каснијих поколења историчара, политичара и обичних људи. Садржај зборника је укратко приказан у уводном поглављу (стр. 1–9). Следе кратки подаци о ауторима из којих се види да међу њима има и ветерана и младих докторанада.

Књига је подељена у три тематска дела од којих сваки садржи четири до пет чланака (поглавља). Први део је насловљен „Рат на Балкану: ка крају империје“ и он се бави представама, стереоти-

пима, приписивањем особина и др., али је и конкретније везан за саме ратове. Искусни Фикрет Аданир у свом тексту (13–55) говори о идеолошким концептима и погледима на Османско царство од последњих деценија XIX века те о развоју национализова који су га уништили. Истовремено прати османске одговоре на такав развој догађаја закључујући (у чему није први) да је отоманска елита под притиском неповољних догађаја и сама прихватила национализам, претворивши Турску од империје у националну државу.

Едвин Пезо (57–80) се бави улогом насиља у мењању политичке и етничке карте Балкана током балканских ратова и одмах после њих. Он изражава жаљење што ово послератно „меко насиље“ није тако добро истражено. Уз покушај прегледа бројчаних података о избеглицама и мигрантима, рад се детаљније бави грчко-турским померањима становништва, док остале етничке групе остају понешто занемарене.

Трећи рад у овом делу, из пера Даута Даутија, говори о „албанском Хомеру“, фрањевцу Ђерђу Фишти и енглеској путници, новинарки и хуманитарки Едит Дарам (81–104). Обе ове личности су биле значајне током борбе Албанаца за државну самосталност: Фишта ју је опевао, а Дарам је о њој писала у енглеској штампи, агитујући за албанску ствар. Утолико је занимљивија судбина сећања на њих: Фишта је у комунистичкој Албанији био забрањени писац (али не и на Косову!), док је сам Енвер Хоџа потврдио да је Едит Дарам била једина странкиња склона Албанцима. Рад на више места наводи погледе садашњих албанских уџбеника на ове две личности, али их нажалост не суочава са погледима суседних и других иностраних историографија.

Поглавље једне од уредница, Катрин Бек, говори о буђењу последњег таласа панславизма у царској Русији (105–137). Она то буђење ставља у време Првог балканског рата, који га је и подстакао. У панславизму види последњу значајну идеју која се појавила у царској Русији пре Октобарске револуције. Дobar део чланка се бави пропагандним и друштвеним активностима панслависта а написан је на основу чланака у листу *Новое времја*. На самом његовом крају говори се о улози Николаја Хартвига, руског посланика у Београду 1909–1914, истакнутог делатног панслависте (иначе немачког порекла).

Други део књиге се бави савременим виђењима балканских ратова у Европи. У свом поглављу (141–160) Николас Питсос нијансирано приказује писање француске штампе – показујући везу из-

међу идеолошких усмерења појединих листова и гледања на ратове. Он такође указује и на разлике унутар идеолошких табора. Флоријан Кајзингер анализира (161–178) писање ирске штампе која је такође била идеолошки подељена: католичка (национаистичка, сепаратистичка) је пристајала уз балканске савезнике видећи у Првом балканском рату узор како треба ослободити Ирску. Протестантска (унионистичка) штампа је после краткотрајних симпатија за балканске државе (као хришћанске и „цивилизоване“) убрзо прихватила протурску линију већинске британске штампе.

Стјепан Матковић анализира утицај балканских ратова на разне политичке струје у Хрватској (179–196). Као и ранији истраживачи, и он примећује пораст пројугословенских симпатија, посебно међу омладином, али указује и на оне друге, проаустријске струје.

Гинтер Санднер у свом прилогу (197–215) приказује како су два нонконформистичка интелектуалца, руски новинар и револуционар Лав Троцки и аустријски економиста Ото Нојрат, извештавали о балканским ратовима. Он указује на ограничења у долажењу до информација (удаљеност од фронта), али и критичност оба аутора и према зараћенима и према сопственим владама и њиховим балканским политикама.

Трећи део књиге носи наслов „Сећања на победу и пораз: конструисање нације“ и посвећен је сећању на балканске ратове у историографији, уџбеницима и јавности. Светозар Елдаров и Бисер Петров детаљно описују фазе кроз које је прошло писање бугарске историографије о балканским ратовима (219–239). Штефан Родевалд приказује „национализацију светаца и сакрализацију нације“ током XIX века. Он примећује повећану „милитаризацију“ црквеног дискурса у доба ослободилачких ратова Срба и Бугара, али се чини да заборавља на ратничке параболе којих у хришћанству има од самих његових почетака. Дobar део чланка је посвећен (зло)употреби светаца – пре свега Ћирила и Методија – у политичке сврхе (на бугарској страни) и сакрализацији Косова као места сећања. Аутор кратко указује на европски контекст ових појава.

Дубравка Стојановић у свом чланку (275–289) анализира како су поједина кључна питања из периода балканских ратова приказана у српским уџбеницима. Она указује на идеолошке ставове и политичке интересе иза погледа на поједине теме. Оно што донекле може да доведе у питање утемељеност њених закључака је рела-

тивно мали (15) број анализираних уџебеника, иако се ради о готово стогодишњем раздобљу.

Претпоследње поглавље, из пера Петра Тодорова, приказује писање македонске историографије о балканским ратовима (291–317). Иако се они у јавности редовно оцењују као највећа трагедија у историји македонског народа, македонска историографија се њима зачуђујуће мало бавила. Када јесте, македонски народ је редовно приказиван као највећа жртва тих ратова. У другом делу чланка аутор приказује присутност балканских ратова у савременом македонском дискурсу, а све у контексту унутрашњих и спољнополитичких тешкоћа с којима се млада држава сусреће.

У последњем поглављу, Еуген Михајло говори о слици балканских ратова у западној историографији (319–336). Нажалост, под тим појмом аутор подразумева само америчку, британску и немачку историографију, занемарујући друге, посебно тако важне као што су француска и, суседна, италијанска. Аутор констатује да се о балканским ратовима писало само до Другог светског рата. После њега, они се губе као самостална тема радова, иако се често спомињу у разним контекстима. У том раздобљу се губе и националне разлике у гледању на балканске ратове. Интересовање за њих је донекле порасло 90-их година током југословенских ратова. Међутим, тада су шематски коришћени само као објашњење националних непријатељстава и пре свега насиља. Аутор разлог за такво поједностављено виђење налази највише у коришћењу само једног извора: извештаја Карнегијеве фондације о балканским ратовима.

Из књиге пред нама нећемо сазнати много новог о самим балканским ратовима, али хоћемо о њиховој перцепцији некад и сад. Упркос ситнијим замеркама које се могу ставити појединим радовима, сви су они на високом нивоу, врло информативни и објективно писани. Оно што је, условно речено, велика мана књиге је то што је Румунија потпуно искључена. Уредницама се такође може замерити коришћење претерано апстрактне слике на корицама, којој треба „упутство за употребу“: она као да је намењена књизи савремене поезије или идеалистичке филозофије. С друге стране, издавач заслужује све похвале због коришћења добрих старих фуснота а не иритантних бележака на крају књиге, иначе тако драгих англосаксонским издавачима.

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ